

УДК [37.013.42:35.072.2] (477)(09)
DOI: 10.15587/2519-4984.2017.119953

ЗАКЛАДИ СУСПІЛЬНОЇ ОПІКИ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УКРАЇНІ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

© В. В. Фомін

Розглядаються питання організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді у XIX – початку XX століття, де дитячі притулки займали особливе місце. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, енциклопедичних матеріалів, архівних документів виявлено роль держави, щодо поліпшення справи опіки та піклування підростаючого покоління, визначено значимість громадських об'єднань, благодійних організацій та приватних ініціатив стосовно вирішення проблем дитячої безпритульності, сирітства, злочинності через організацію різних типів закладів суспільної опіки та оновлення змісту їх навчально-виховного процесу з акцентом на морально-духовний аспект і профорієнтацію

Ключові слова: опіка, піклування, навчання, виховання, дитячі притулки, заклади суспільної опіки

1. Вступ

Нестабільність соціально-економічного й політичного життя в Україні значно розширює спектр соціальних, економічних і педагогічних чинників, що активно стимулюють дитячу бездоглядність, безпритульність, соціальне сирітство. Подібна ситуація сучасного дитинства тривожна й небезпечна як для дітей, так і для майбутнього суспільства. Підсилює напруженість ряд причин, серед яких: кризові явища в сім'ї (порушення структури і функцій сім'ї, падіння життєвого рівня, погіршення умов утримання дітей, наростання психоемоційних перевантажень у батьків, жорстоке поводження з дітьми та інші); різке зниження рівня соціальних гарантій для дітей у важливих життєвих сферах духовного і фізичного розвитку; дистанціювання школи від дітей з важкими долями; різкий зворотний курс у ціннісних орієнтаціях суспільства, зняття багатьох моральних заборон; вплив асоціальних криміналістичних груп у мікросередовищі. Все це веде до значного зростання соціальної дезадаптації дітей, яка проявляється у втраті соціальних зв'язків з сім'єю, школою, відчуженні від праці, різкому погіршенні здоров'я дітей, збільшенні відсотка раннього підліткового безпритульного життя, зростанні кількості неповнолітніх правопорушників тощо.

Звертаючись до аналізу історичних даних, можна зазначити, що на різних етапах розвитку суспільства громадське, суспільне та державне ставлення до проблеми дитячого жебракування та бродяжництва було досить неоднозначним. Якщо на ранніх порах, починаючи з доби київського князівства, до цієї проблеми ставилися досить співчутливо, то з кожною наступною епохою виникали засудженість, нетерпимість (церковні статuti XIV–XVI ст.), навіть застосовувались досить жорсткі карні засоби боротьби з цим соціальним явищем (державні постанови XVII–XVIII ст.), які переважали над пошуком й вирішенням самої проблеми його виникнення.

Певні позитивні зрушення були здійснені завдяки державній політиці та громадській, благодійній підтримці, коли протягом усього XIX століття набули поширення дитячі притулки та інші заклади суспільної опіки, зокрема, для поліпшення долі саме цієї

категорії населення, проте, проблема жебракування та бродяжництва залишалась актуальною протягом усього досліджуваного нами періоду, оскільки остаточно подолати цей процес завжди заважали соціально-економічні та політичні умови розвитку нашої державності.

У зв'язку з цим першочерговим соціально-педагогічним завданням українського суспільства є збереження фізичного, психічного й соціального здоров'я підростаючого покоління, забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості відповідно до її інтересів та суспільних вимог. На сьогодні, згідно Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», до закладів суспільної опіки відносяться: будинки дитини та дитячі містечки, загальноосвітні, спеціалізовані, санаторні та спеціальні школи-інтернати, притулки, кризові медико-реабілітаційні та психологічні центри [1]. Всі ці заклади суспільної опіки мають свої особливості, виходячи з контингенту дітей у наданні їм психолого-педагогічної або реабілітаційно-медичної допомоги.

Слід також зазначити, що сьогодні, згідно офіційних статистичних даних Міністерства соціальної політики України (лист від 02.07.2016 за №1321/0/205-16157 «Про розгляд запиту на отримання публічної інформації»), протягом 2016 року в Україні функціонувало 10 Притулків та 76 Центрів, у яких отримало комплексну допомогу 9003 дитини з числа безпритульних, жебраків, «тобто дітей вулиці». На початок 2017 року у таких закладах перебувало 2589 дітей.

Таким чином, досить цікавим і корисним для практики сьогодення є вивчення історії становлення і розвитку різних типів закладів суспільної опіки, які протягом майже всього XIX – початку XX століття мали свої особливості, функції та засоби надання допомоги дійсно нужденним – це богадільні, будинки працелюбності, сирітські виховні дома, спеціалізовані заклади (для глухонімих, сліпих, психічно та фізично хворих) та інші, серед яких притулки (виховні, виправні) вважались найбільш розповсюдженими, завдяки створення широкої мережі їх функціонування.

2. Аналіз літературних даних

Аналіз історико-педагогічних праць свідчить, що в досліджуваній період питання опіки дітей та молоді перебували під пильною увагою фахівців різних галузей. Так, одним із перших в історіографії ідею виховання «нової породи» людей з числа не тільки дітей сиріт, безпритульних, підкидьків, але й серед законороджених дворянського походження, висловив І. І. Бєцькой (1704–1795р.). У своїх працях «Генеральна установа про виховання обох статей юнацтва» (1764) та «Коротке наставляння... про виховання дітей від народження до юнацтва» (1766) автор виклав свої погляди на всебічне виховання «ідеального» підростаючого покоління третього прошарку, які б «служили вітчизні та володіли різними ремеслами» [2]. Питання становлення системи суспільної опіки та піклування в державі знайшли вирішення в праці О. Д. Стога (1778–1837) «Про громадське піклування в Росії» (рос. О общественном призрени в России) [3]. Діяльність закладів суспільної опіки вивчав і відомий громадський діяч Є. Д. Максимов, який представив різні види соціальної активності закладів суспільної опіки (допомога дітям-сиротам, підкинутим, позашлюбним, безпритульним, інвалідам та іншим), виокремив напрями піклування та виховання дітей у притулках, висвітлив динаміку діяльності закладів опіки над сиротами в різних регіонах країни [4].

Сьогодні проблема опіки й піклування дітей та молоді розглядається в різних напрямках: становлення закладів суспільної опіки на різних етапах історичного розвитку [5], зокрема притулків для дітей сиріт, безпритульних [6], висвітлення змісту їх навчально-виховного процесу [7]; теорії розвитку соціальної роботи [8] та практики надання допомоги дітям-сиротам [9], тим, хто залишився без батьківського піклування [10]; соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в зарубіжній педагогічній думці [11], зокрема у Польщі [12] тощо.

Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, проблема опіки й піклування дітей та молоді залишається невирішеною, зокрема, немає комплексного представлення поглядів науковців на діяльність закладів суспільної опіки дітей та молоді у період XIX – початку XX століття, не розкрито специфіку організації навчально-виховного процесу в них. До того ж у науковому просторі обмеженою є кількість досліджень, присвячених аналізу діяльності різних типів дитячих притулків, що функціонували в межах українських земель Російської імперії. Маловивченими залишаються питання щодо ролі різних відомств та їх міжвідомчої взаємодії у справах суспільної опіки дітей та молоді у досліджуваній період та інше.

3. Мета та задачі дослідження

Метою дослідження є історичний аналіз, порівняння, систематизація та конкретизація теоретичних і практичних питань в організації діяльності закладів суспільної опіки XIX – початку XX століття, зокрема роль дитячих притулків у системі опіки й піклування дітей та молоді.

Для досягнення поставленої мети вирішувались наступні завдання:

– висвітлити історію становлення закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні протягом XIX – початку XX століття, зокрема такого його типу як дитячі притулки;

– розкрити особливості форм і напрямів їх діяльності.

4. Діяльність закладів суспільної опіки дітей та молоді: історія теорія досвід

4.1. Питання опіки та піклування в історико-педагогічній літературі

Аналіз дореволюційної преси, соціально-педагогічної літератури, енциклопедичних даних та архівних документів, дали змогу визначити, що з самого початку існування інституту опіки, влада відчувала необхідність широкомасштабного реформування її законодавчої бази на основі принципу «неврахованості соціального стану». Так, до другої половини XIX століття вже налічувалося близько десятка різних проектів реформ стосовно опіки дітей та молоді. Серед них слід виділити указ «Про заснування Приказів суспільної опіки» (1875), завдяки яким всі справи опіки й піклування були покладені на державу, «Проект положення про незабезпечених» (1829), що сприяло поширенню створення й організації діяльності виховних будинків і дитячих притулків; «Положення про дитячі притулки» згідно якого з 1839 року працювали ці установи; «Положення про губернські та повітові земські установи» (1864), яке дало можливість новим органам самоврядування перейняти на себе частину повноважень у справі опіки дітей та молоді.

Окрім цього, завдяки зусиллям громадської думки, благодійним організаціям та приватним добродійникам майже по всій території тогочасної України відкривались заклади суспільної опіки для дітей та молоді. Серед них, дитячі притулки займали особливу нішу стосовно надання допомоги дітям-сиротам, безпритульним та тим, хто вставав на шлях до злочинності.

Проводячи паралель між історією та сучасністю, слід пояснити, що дитячі притулки, до яких ми сьогодні звикли, призначені лише для тимчасового перебування дітей перед вирішенням соціальними службами питання їх подальшого місцевлаштування. Термін перебування дітей у таких притулках не перевищує 90 діб, тобто три місяці. Тимчасове перебування дітей у наших сучасних установах (притулках) максимально використовується для реабілітаційної роботи: соціальної адаптації, медичної допомоги, соціальної і правової підтримки. Після зазначеного періоду соціальні служби повинні передати дитину до того чи іншого (постійного) закладу суспільної опіки чи визначити для дитини патронатну сім'ю тощо.

Проте в історії соціально-педагогічної підтримки, опіки й піклування дітей та молоді притулки виконували дещо інші функції. Передусім, за типом функціонування дитячі притулки були постійні, де діти перебували цілодобово; денні, де діти могли перебувати протягом дня, а також змішані, в яких частина дітей проживала постійно, а частина перебувала тільки вдень, решту часу діти знаходились у родичів або опікунів. Освітня робота була спрямова-

на на релігійно-моральне виховання дітей, отримання початкової освіти, надання необхідних знань щодо подальшої трудової діяльності.

4.2. Історія становлення перших дитячих притулків

На вітчизняному просторі перший такий заклад виник у 1837 році за ініціативою І.Д. Черткова при Демидівському будинку піклування трудящих, що знаходився у відомстві Імператриці Марії, під назвою «Дитячі кімнати». Призначалися вони, головним чином, для опіки й піклування тих дітей, чії батьки приходили на роботу до Будинку трудящих [13, с. 249]. Проте вже наступного року (1838 р.) з метою розширення мережі таких закладів опіки, в державі був заснований «Комітет головного опікування дитячими притулками», що виробив положення про дитячі притулки (27 січня 1839 р.) й перейняв на себе головний нагляд за всіма притулками відомства Імператриці Марії. Так, лише за три роки (1838–1841рр.) цим Комітетом під керівництвом В. Ф. Одоєвського було ініційовано відкриття притулків більш, ніж в 27 губерніях, серед яких вісім в Україні: в Київській (1840 р.), Полтавській, Таврійській, Харківській, Чернігівській, Подільській, Волинській, Катеринославській (1841 р) губерніях.

Слід сказати, що початкова мета організації таких дитячих притулків була дещо обмежена: надання дітям тимчасового притулку та саму початкової освіти, куди входило вивчення Закону Божого, читання, письмо, рахування, навчання ремеслам та рукоділлю, а в деяких – співу, гімнастиці та малюванню. Приймалися до цих закладів діти обох статей, усіх соціальних прошарків від 3 до 10 років (іноді до 14), без всякої плати з батьків, оскільки стаття доходів передбачала матеріальну допомогу від виховного будинку, виручку від щорічних благодійних лотерей, грошові збори від благодійників.

Як свідчить аналіз історико-педагогічних джерел, з роками в організації діяльності дитячих притулків, проходили деякі зміни. Насамперед, з 1847 року при притулках стали відкриватися сирітські відділення для бездомних дітей (пансіонерів). З 1866 року встановлювалась плата з батьків (по 10 коп. щомісячно). У 1869 році загальний та вищий нагляд за дитячими притулками було передано головному управлінню Його Імператорської Величності, канцелярії IV-го відділення.

У 1891 році було видано нове положення про дитячі притулки, на підставі якого передбачалось, окрім денного (в деяких тижневого) піклування дітей незаможних батьків, опікуватись (на постійній основі) круглими сиротами, напівсиротами, безпритульними немовлятами обох статей; відкриття ремісничих класів та професійних училищ; затвердження навчання у Міністерстві народної освіти (за положенням про народні училища).

Зазначимо, що згідно енциклопедичних даних Ф. А. Брокгауза та І. А. Єфрона на 1844 рік таких притулків у губерніях було 17, у 1854 році вже 51, у 1864 році – 62, у 1874 році – 74, у 1884 році – 85, у 1892 році – 94 [14].

4.3. Класифікація дитячих притулків за відомчою підпорядкованістю

Значна кількість дитячих притулків протягом досліджуваного нами періоду відносилась до відомства Імператриці Марії. Так, на 1892 рік загальна кількість дітей у цих закладах складала 6682 особи, серед них 1483 хлопчиків та 5199 дівчаток, окрім цього, на постійній основі (категорія діти-сироти) проживало та виховувалось більше половини – 3681 дитина [14]. Взагалі, до Відомства Імператриці Марії Федорівни, окрім дитячих притулків, належало майже півтисячі інших закладів суспільної опіки, серед яких сиротинці для немовлят, спеціалізовані медико-реабілітаційні заклади (училища) для глухонімих і сліпих, богадільні, притулки для вдів, виховні жіночі будинки (інститути шляхетних дівчат, Маріїнські школи) та чоловічі училища, гімназії тощо.

Окрім дитячих притулків, що відносились до відомства Імператриці Марії, існували й інші. Так, до другого розряду дитячих притулків належали ті, які підпорядковувались Міністерству Внутрішніх Справ. Серед них слід виділити ті дитячі установи, які відкривалися приходськими опікунствами і братствами, православними й іншими релігійними організаціями, громадськими товариствами та приватними особами.

Притулки приходських опікунських православних організацій і братств стали відкриватися з 1864 року при церквах, більшою мірою для дітей, що приходили до цих установ разом із батьками, проте опікувались і тими дітьми, які знаходились у притулках цілодобово. Фінансувались такі заклади за рахунок членських внесків, одноразових пожертвувань, кругового збору та з відсотку капіталовкладень (5%). В усіх таких притулках дітей навчали ремеслам та рукоділлю, в деяких роздавали взуття, одяг і навчальні посібники. Лише у 1891 році обов'язковою для приходських притулків стала програма церковно-приходських шкіл [14].

Притулки інших релігійних організацій, іноземних товариств та об'єднань стали відкриватися з 1856 року. Зазвичай дітей приймали на повне утримання за рахунок організаторів, а навчання не відрізнялось від інших дитячих притулків. У 1892 році «іноземних» дитячих притулків у Санкт-Петербурзі налічувалось 19, де виховувалось близько 1400 дітей; у Москві – 5 [14].

Дитячі заклади опіки, що належали вітчизняним громадським товариствам та приватним особам, хоч і підпорядковувались Міністерству внутрішніх справ, функціонували за типом притулків відомства Імператриці Марії, тільки в деяких з них значно розширювалась програма навчально-виховного процесу: вводились заняття музикою, танцями, живописом тощо. Дивує кількість таких притулків. Так, на 1889 рік, тільки у Санкт-Петербурзі їх налічувалось 41, у Москві – 18, в губерніях (на 1892 рік) – 5. Деякі з них носили характер станових (для дітей купців, міщан та ін.) [14].

До третього розряду дитячих притулків належали ті, якими опікувалось Імператорське Людинолюбне товариство. Незважаючи на їх невелику кількість (4 в Санкт-Петербурзі та декілька по губерніях), вони відрізнялись хорошим фінансуванням, найсуча-

снішою (як на той час) матеріальною базою, кадровим складом, бо знаходились під патронатом самого Імператора. Функціонували такі дитячі заклади також за типом притулків відомства Імператриці Марії.

Четвертий розряд, найбільш недовготривалий та малочислений, – дитячі притулки, що відкривались та підпорядковувались духовному (діти-сироти церковних службовців) і військовому відомствам (діти-сироти колишніх військових). Слід сказати, що на початок ХХ століття в державі існували 52 благодійні установи, які відносилися до військового міністерства [15], при цьому точної кількості дитячих закладів не вказувалося. За іншими джерелами відомо, що до цих притулків-шкіл поступали сироти або напівсироти з обер-офіцерських сімей у віці від 7 до 10 років для підготовки їх у кадетські корпуси. Тільки в одному з них (Санкт-Петербург), у 1900 році виховувалося 90 дітей з яких 75% іногородніх, у тому числі й з України. Діти отримували щедре 4-х разове харчування, їм викладалися Закон Божий, російська і французька мови, арифметика, краснопис, гімнастика, танці, спів, музика, стройова підготовка [16]. Серед дитячих притулків духовного відомства особливо популярністю користувався єпархіальний навчально-виховний жіночий притулок для сиріт духовенства, відкритий у Вологді (1869 р.), де також перебували діти з різних регіонів держави [15].

У рамках нашого дослідження слід звернути увагу й на такий, особливий тип закладу суспільної опіки, як «Виправний притулок для неповнолітніх». Взагалі, особливу роль в розвитку системи опіки неповнолітніх злочинців зіграв Вальтер Веннінг, член Лондонської ради з поліпшення тюремного порядку. Саме за його рекомендацією в 1819 році, на вітчизняному просторі з'явилося Товариство піклування про в'язниці (найбільша благодійно-тюремна організація), яка займалася також поліпшенням умов для дітей арештантів та малолітніх злочинців шляхом створення спеціальних приміщень, притулків з метою «усунення безневинних і незіпсованих дітей від згубного впливу арештантів» [17].

Вважаємо необхідним пояснити, що до ухвалення закону «Про покарання кримінальне та виправне» (15 січня 1866 року), всі неповнолітні злочинці та навіть невинні діти, чий батьки були засуджені, направлялися до в'язниць, де перебували до закінчення терміну покарання (свого чи батьків). Лише з ухваленням цього закону було вирішено направляти неповнолітніх злочинців та дітей заарештованих батьків не до в'язниць, а до закладів примусового виховання – виправних притулків, які в дійсності представляли собою землеробські, ремісничі колонії, притулки зі школами садівництва, городництва, бджільництва та хмелярства тощо.

Зазначимо, що більш детально проблема організації діяльності виправних притулків для неповнолітніх була нами представлена у попередніх статтях та на конференціях, тому виділимо деякі основні особливості їх функціонування.

Насамперед, ці установи створювалися та фінансувалися державою, земствами, громадськими організаціями, духовенством. До виправних притулків направлялися діти чотирьох категорій:

1) ті, що визнавалися винними за скоєння злочину через суди;

2) за адміністративними розпорядженнями (безпритульні, неповнолітні жебраки, бродяги), тобто ті, що знаходились на шляху до злочинності;

3) неповнолітні, які лише перебували під слідством, але суд вважав необхідним їх тимчасове затримання;

4) діти, яких власні батьки «здавали» на перевиховання [18, с. 283].

Віковий діапазон дітей складав від 10 до 17 років (у деяких притулках до 18). Мінімальний термін утримання не вказувався, але керівництво притулком мало право скорочувати дітям період «ув'язнення» на одну третину, умовно їх звільняючи. Виправно-виховною метою передбачалось «сприяти морально-соціальному вихованню і виправленню неповнолітніх обох статей», піклуватися «про поліпшення долі тих неповнолітніх, які знаходилися в умовах, що можуть негативно вплинути на їх моральний, психологічний і фізичний стан» [17].

Усі виправні притулки, хоч і знаходились у веденні Міністерства внутрішніх справ (по головному тюремному управлінню), проте підлягали повсякчасній ревізії ще трьох міністерств: народної освіти (контроль за наданням обов'язкових освітньо-виховних послуг), землеробства і державного майна (відкриття ремісничих майстерень й землеробських курсів, а при відкритті спеціальних шкіл або училищ ще й утворення особливої комісії для прийому випускних іспитів), юстиції (нагляд за виконанням судового рішення щодо перевиховання дітей як у стінах закладу, так і контроль за колишніми випускниками), куди всі піклувальні ради повинні були направляти звіти про свою діяльність.

Незважаючи на те, що закон «Про покарання» був прийнятий у 1866 році, перші виправні притулки для неповнолітніх були організовані лише через десятиріччя. Так, у 1876 році їх налічувалося всього 7, а вже на початок ХХ століття – 52, з яких 5 призначалося для дівчаток та 47 – для хлопчиків. З них майже 90 % були започатковані та відкриті завдяки приватним благодійникам [17].

5. Результати дослідження

Таким чином, незважаючи на розгалужену систему підвідомчої взаємодії (відомство Імператриці Марії, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство Юстиції, Імператорське Людинолюбне товариство, церковні та військові відомства та інші), всі вищезазначені притулки користувалися деякими загальними адміністративними положеннями, які були прописані в документі «Про дитячі притулки» (1839 та 1881 року), а організація навчально-виховного процесу здійснювалась за тими програмами, які були затверджені Міністерством народної освіти та Священним Синодом.

Так, спираючись на «Положення про притулки», загальноприйнятим вважалося приймати та затверджувати всі рішення колегіально, всіма членами піклувальної Ради, окружним інспектором та директором притулку за взаємною згодою, особливо з питань фінансових витрат, складання розкладу занять,

розпорядку дня та інше. При організації навчально-виховного процесу загальними вважались такі предмети: вивчення російської та церковно-слов'янської мов; заучування тез із Закону Божого (заповідей із старозавітної та новозавітної історії); отримання необхідних знань з арифметики, географії та вітчизняної історії тощо. При можливості та наявності спеціаліста не заперечувалось викладання іноземних мов чи предметів естетичного циклу – музики, церковного і хорового співу, живопису тощо [19].

Особливого значення надавалось трудовому вихованню, яке здійснювалось з урахуванням місцевості, соціального положення та гендерних особливостей. Дітей навчали різним видам ремесла, ручної та господарсько-побутової праці, зокрема кроїти, шити, вишивати, прати, пиляти, стругати, чергувати на кухні, готувати їжу, прибирати приміщення тощо. У літній період діти набували навичок сільськогосподарської праці (нагляд за садом, городом, обробка земельної ділянки тощо). Окрім цього кожну дитину привчали до охайності [8], порядку, чистоти [20].

6. Висновки

1) У досліджуваній період дитячі притулки, як заклади суспільної опіки, значно розширювали мережу свого функціонування.

2) Незважаючи на розгалужену систему підвідомчої взаємодії (відомство Імператриці Марії, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство Юстиції, Імператорське Людинолюбне товариство, церковні й військові відомства та інші), до яких у XIX - початку XX століття належали дитячі притулки, вони відігравали значну роль у вирішенні питань суспільної опіки дітей та молоді.

3) Завдяки різним типам функціонування (денні, тижневі, постійні, змішані, виправні) та напрямам діяльності (надання освітньо-виховних послуг, отримання професійних, трудових вмінь, «перевиховання» неповнолітніх згідно розуміння релігійно-моральних цінностей та інше), діти мали можли-

вість отримати певну освіту, трудову спеціальність, взагалі, соціалізуватися та адаптуватися до нових умов життя.

4) Завдяки дитячим притулкам діти-сироти, безпритульні, та ті що встали на «слизький» шлях злочинності мали тепло, турботу і затишок, якого вони були позбавлені поза стінами закладу, й, головне, були захищеними від аморальних, соціально-негативних впливів середовища.

5) Представлений історичний, теоретичний і практичний досвід організації дитячих притулків для дітей та молоді може сприяти творчому використанню надбань минулого у сучасних умовах, зокрема, щодо вирішення проблем дитячої безпритульності, жебракування, занедбаності та захисту дітей від негативного впливу вулиці, попередження скоєння аморальних вчинків.

Серед основних недоліків в організації діяльності закладів суспільної опіки можна виділити:

а) надмірну кількість вихованців, що перебували в закладах суспільної опіки (діти не отримували того сімейного затишку, материнської та батьківської ласки, справжнього добробуту і, головне, соціальної адаптації з раннього дитинства);

б) недостатню кількість виправних притулків для неповнолітніх злочинців, оскільки, за аналітичними даними на 1911 рік, «щорічно 4 з 5-и та навіть більше малолітніх йшли в тюрми чи арештні дома, і тільки 1/5 перебувала у виховно-виправних дитячих закладах. Так, на тюрми й арештні будинки (на вказаний рік) припадало 14818 неповнолітніх у віці від 10 до 17 років.

З цього числа: понад 6000 дітей перебували разом з дорослими у камерах загального утримання; більше ніж 13,5 тисяч дітей залишалися без навчання і роботи, «проводячи час у повній бездіяльності»; понад 500 дітей у віці від 10 до 14 років знаходилися у в'язницях за браком місць у виховно-виправних закладах

Література

1. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (поточна редакція від 21.02.2016) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 13.01.2005 № 2342-IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
2. Бецкой, И. И. Собрание учреждений и предписаний касательно воспитания в России обоого пола благородного и мещанского юношества в пользу общества установлениями. Т. 1 [Текст] / И. И. Бецкой. – СПб.: Семеновская типография, 1789. – 479 с.
3. Стог, А. Д. О общественном призрении в России. Ч-2 [Текст] / А. Д. Стог // Свод законов приказов общественного призрения: СПб., 1818. – Б. с.
4. Максимов, Е. Д. Историко-статистический очерк благотворительности и общественного призрения в России [Текст] / Е. Д. Максимов. – СПб., 1894. – 173 с.
5. Кравченко, О. Благодійні установи для дітей у Харкові (друга половина XIX – початок XX ст.) [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://korolenko.kharkov.com/virtual_vistavki/dobrosinnist/endex2.html
6. Кравченко, О. В. Дитячі притулки Відомства установ імператриці Марії в Україні [Текст] / О. В. Кравченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер.: Історія. – 2010. – № 42. – С. 96–105.
7. Плугатор, І. Б. Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945-1990 рр.) : дис... канд. пед. наук [Текст] / І. Б. Плугатор // Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника, 2007. – 275 с.
8. Парфенова, О. История развития социального призрения детей-сирот в России XVIII – начала XX века [Електронний ресурс] / О. Парфенова // Интернет-журнал Развитие личности. – 2004. – № 1.– С. 216–223. Режим доступу: <http://rl-online.ru/articles/1-04/413.html>
9. Поліщук, В. А. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи. Курс лекцій [Текст] / В. А. Поліщук, О. І. Янкович. – Тернопіль: ТДПУ, 2009. – 256 с.
10. Маштакова, В. О. Розвиток соціального виховання на Слобожанщині (XIX – поч. XX ст.) [Текст]: автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.05 [Текст] / В. О. Маштакова. – Луганськ : Б.в., 2011. – 20 с.

11. Рібцун, Ю. В. Спеціальна освіта дітей-сиріт за рубежом [Текст]: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. / Ю. Рібцун // Соціально-правовий захист дітей, позбавлених батьківської опіки. – 2005. – № 9. – С. 84–85.
12. Бадора, С. Теорія і практика опікунства в Польщі [Текст] / С. Бадора. – Івано-Франківськ: [б.в.], 2000. – 252 с.
13. Беловинский, Л. В. Жизнь русского обывателя. На шумных улицах градских [Текст] / Л. В. Беловинский. – Москва: из-во Кучково Поле, 2012. – 456 с.
14. Детские приюты. Энциклопедический словарь [Электронный ресурс] // СПб.: Семеновская Типо-Литография И. А. Ефрона, 1890–1907. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/all/035/35119.shtml>
15. Пивоваров, Б. История благотворительности в России [Электронный ресурс] / Б. Пивоваров. – Доклад протоиерея по история социально-благотворительной деятельности Русской православной Церкви. – Режим доступа: <http://www.dmm.ru/istoriya-blagotvoritelnosti-v-rossii>
16. Керзум, А. П. Воинское благотворительное общество белого креста [Электронный ресурс] / А. П. Керзум. – Энциклопедия благотворительности Санкт-Петербург. – Режим доступа: <http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2853547436>
17. Фролова, И. В. Исправительные учреждения и воспитательные приюты для детей во второй половине XIX нач. XX вв. (на материалах новгородской и псковской губерний) [Электронный ресурс] / И. В. Фролова // Электронный научный журнал Universum: общественные науки. – 2015. – Вып. 6 (16). – Режим доступа: <http://7universum.com/ru/social/archive/item/2271>
18. Случевский, В. Образцовый устав исправительных приютов [Текст] / В. Случевский, Д. Дриль, М. Казарин и др. // Тюремный вестник. – 1895. – № 5. – С. 279–290.
19. Развитие общественного дошкольного воспитания в Крыму во второй половине XIX – начале XX века [Электронный ресурс] / По материалам интернет-журнала «Студопедия». – Режим доступа: http://studopedia.ru/1_85301_tema-razvitie-obshchestvennogo-doshkolnogo-vospitaniya-v-krimu-vo-vtoroy-polovine-hh--nachale-hh-veka.html
20. Сиренко, Ю. В. Развитие системы призрения и воспитания детей-сирот Уфимской губернии XIX – начала XX веков [Текст]: автореф. дисс... канд. пед. наук / Ю. В. Сиренко. – ГОУ ВПО «Оренбургский государственный педагогический университет»: Оренбург, 2008. – 23 с.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук Зеленська Л. Д.
Дата надходження рукопису 24.10.2017*

Фомін Володимир Вікторович, кандидат педагогічних наук, доцент, професор, кафедра теорії і методики мистецької освіти та диригентсько-хорової підготовки вчителя, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, 61166
E-mail: fomin_v@hotmail.com